

Μερικά αυτονόητα για την πρόληψη και αντιμετώπιση προβλημάτων στη συμπεριφορά των μαθητών στην τάξη και στο σχολείο¹

Της Χρύσας Σπυροπούλου

Το Σχολείο είναι δημόσιος χώρος στον οποίο επικοινωνούν καθημερινά Εκπαιδευτικοί, Μαθητές και Διοικητικό Προσωπικό, όπου υπάρχει. Πρόκειται για έναν χώρο ανοιχτό στην κοινωνία, από την οποία τροφοδοτείται και την οποία τροφοδοτεί. Είναι δηλαδή ένα «ζωντανό κύτταρο», με τα θετικά και αρνητικά του στοιχεία, είναι μια εν δυνάμει «προσωπικότητα», η οποία συγκροτείται βάσει των σχέσεων που δημιουργούνται μεταξύ των μελών της Σχολικής Κοινότητας, αλλά και βάσει των θεσμών που πρέπει να αναπτυχθούν, των όρων του Συμβολαίου που θα τεθούν ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές. Άλλωστε, ο στόχος καθηγητών και μαθητών είναι κοινός και σύμφωνα μ' αυτόν πρέπει να επιδιώκεται η αγωγή και η μάθηση σε γόνιμο, εποικοδομητικό και πολιτισμένο περιβάλλον. Εξάλλου, όταν εργάζεται κανείς σε χώρο οργανωμένο, όταν σ' αυτόν υπάρχει πειθαρχία και αλληλοσεβασμός, τότε εύκολα μπορεί να κατακτηθεί η ευημερία. Ο εκπαιδευτικός συνεργάζεται αγαστά με όλα τα μέλη της κοινότητας και γίνεται ο αρωγός, ο συνοδοιπόρος, ο συνερευνητής, ο σύμβουλος και ο καθοδηγητής του μαθητή. Είναι αυτός που του μαθαίνει **πώς να μαθαίνει**, πώς να αποκτήσει γνώσεις και να καλλιεργήσει δεξιότητες, οι οποίες θα τον βοηθήσουν να διαμορφώσει ολοκληρωμένη προσωπικότητα και να γίνει κοινωνικό άτομο το οποίο θα επικοινωνεί με τα άλλα μέλη της ομάδας με τρόπο ευχάριστο, ωφέλιμο και αποτελεσματικό. Η **ποιοτική διδασκαλία** καθώς και η **δημιουργία παιδαγωγικών προτύπων** βοηθούν τον μαθητή να αναπτύξει τις δεξιότητές του, να χρησιμοποιήσει την κρίση, τη φαντασία και τη δημιουργικότητά του, να μάθει να συνεργάζεται. Πάντως, η συνεχής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών ταυτοχρόνως σε θέματα της ειδικότητάς τους και σε θέματα παιδαγωγικών και ψυχολογίας ενισχύουν το έργο τους και την συμβολή τους στην πολύπλευρη και πολυσχιδή ανάπτυξη των νέων. Και όλα αυτά πρέπει να εφαρμόζονται, να παρουσιάζονται σε πρακτικό επίπεδο και όχι σε μια καθαρά θεωρητική και εν πολλοίς αόριστη προσέγγιση. Γιατί ο εκπαιδευτικός περιμένει συγκεκριμένες τεχνικές, δοκιμασμένες λύσεις των καθημερινών προβλημάτων που αντιμετωπίζει. Πρέπει εδώ να επισημανθεί ότι δεν υπάρχουν «πασπαρτού» γιατί η κάθε περίπτωση είναι μοναδική και ξεχωριστή και έτσι καλείται ο εκπαιδευτικός να σκεφτεί και να δράσει σύμφωνα με τα δεδομένα που έχει, να αξιοποιήσει τις γνώσεις του, τις κοινωνικές του δεξιότητες.

¹ Το κείμενο αυτό είναι η εισήγησή μου στο πλαίσιο εκδηλώσεων για την Αυτοαξιολόγηση στο

1^ο ΓΕ.Λ. και στο 4^ο Γυμνάσιο (πρώην Πειραματικό) Τριπόλεως.

Γι' αυτό, η λειτουργία του θεσμού του **Καθηγητού Συμβούλου(ή Ατομικού Συμβούλου)** σε κάθε τμήμα μπορεί να αποτελέσει αρχή για την αντιμετώπιση των όποιων δυσκολιών σε θέματα όχι μόνο μαθησιακά, αλλά και συμπεριφοράς, ενώ επιπροσθέτως η καθιέρωση του **κοινωνικού τετάρτου**, στο οποίο θα συζητούνται ζητήματα της ομάδας-τμήματος, μπορεί να ενισχύσει τις σχέσεις μεταξύ των μαθητών και των καθηγητών. Το τέταρτο αυτό ενδυναμώνει την εκατέρωθεν εμπιστοσύνη και ενισχύει τις σχέσεις όλων των μελών, καθώς συζητώνται ζητήματα της καθημερινότητας, θέματα που αφορούν στην συμπεριφορά των ενηλίκων και ανηλίκων, απαντώνται ερωτήματα σχετικά με τις **υποχρεώσεις** και τα **δικαιώματα** όλων των πλευρών. Αυτή η **επικοινωνία** προλαμβάνει πολλά προβλήματα από τα γνωστά σε όλους μας, ενώ μας αποτρέπει από μια σειρά ατυχών ενεργειών, όπως είναι να βγάζουμε τον μαθητή από την τάξη ή να τον στέλνουμε στον διευθυντή. Όταν, όμως, η πρόληψη, μολονότι πάρθηκαν μέτρα, δεν φέρνει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια της αποτυχίας, και καλό είναι να αντιμετωπίζουμε τις δύσκολες καταστάσεις-αταξίες, ανυπακοή, επιθετικότητα με ψυχραιμία και αποφασιστικότητα, μέσω του διαλόγου και της πειθούς, με επιχειρήματα και με την στάση μας, με ετοιμότητα και ευελιξία, και πάνω από όλα με ευγένεια.

Γνωστό τοις πάσι ότι οι έφηβοι αναζητούν την ταυτότητά τους και προσπαθούν να δώσουν το στίγμα τους μέσα στις ομάδες στις οποίες ανήκουν. Σ' αυτήν τους την προσπάθεια, λοιπόν, άλλοτε επιτυγχάνουν να επιβάλουν την παρουσία τους με τη συνεισφορά τους στην κοινότητα προβάλλοντας τις θετικές τους πλευρές, και άλλοτε αποτυγχάνουν, καθώς υιοθετούνται αρνητικοί τρόποι επικοινωνίας, που δημιουργούν αταξία και παρέκκλιση από τη δημιουργική διαδικασία μάθησης και συνύπαρξης. Τότε, καλείται ο εκπαιδευτικός να παρέμβει, αφού πρώτα κατανοήσει τα κίνητρα της συμπεριφοράς του μαθητού, και να τον καθοδηγήσει με τον πιο πειστικό τρόπο για να τον εντάξει στην ομάδα και να τον κοινωνικοποιήσει. Να τον μάθει με τη χρήση στρατηγικών να σέβεται τους *κανόνες της ομάδας* και να συνεργάζεται με ίσους όρους, με σεβασμό και ευγένεια με όλα τα μέλη της. Άλλωστε, είναι αναγκαίο οι μαθητές να καθοδηγούνται, να μαθαίνουν να επικοινωνούν με αποτελεσματικούς τρόπους με τους άλλους, σεβόμενοι τον εαυτό τους, αλλά και τους συνεργάτες τους. Και αυτό πρέπει να γίνεται έως ότου αποκτήσουν αυτοπεποίθηση, ωριμότητα και εν τέλει αυτονομηθούν και γίνουν υπεύθυνοι και δημιουργικοί πολίτες. Για την επίτευξη αυτών των στόχων μπορεί να βοηθήσει η σύνταξη και η λειτουργία ενός Πλαισίου της Σχολικής Κοινότητας(**Πλαίσιο Λειτουργίας του Σχολείου, το Σχολικό Συμβόλαιο**), στο οποίο καταγράφονται όχι μόνο τα **Δικαιώματα**, αλλά και οι **Υποχρεώσεις** όλων των μελών της. Πρόκειται, όπως γίνεται αντιληπτό, για ένα είδος **Συμβολαίου**, στο οποίο περιγράφεται με σαφήνεια η συμπεριφορά που είναι αναμενόμενη από τον μαθητή, όπως και τα αποτελέσματα, οι καρποί που θα προκύψουν απ' αυτήν.

Στην ευχέρεια και στην προσωπικότητα του Εκπαιδευτικού έγκειται η διαμόρφωση της ατμόσφαιρας μέσα στην αίθουσα με τη δημιουργία του κατάλληλου **παιδαγωγικού κλίματος**, το οποίο προϋποθέτει **τάξη** και **πειθαρχία**, δύο στοιχεία απαραίτητα για την καλή λειτουργία του σχολείου, της ομάδας, τα οποία επιπλέον επιτρέπουν την ανάπτυξη σχέσεων και συμβάλλουν καθοριστικά στην ομαλή και αποτελεσματική διδασκαλία μέσα σε ευχάριστο περιβάλλον. Έτσι, ο μαθητής δεν αποκτά μόνο γνώσεις-κάτι που σε μια απείθαρχη τάξη ούτε αυτό επιτυγχάνεται-, αλλά γίνεται **κοινωνικό ον** εφόσον αναπτύσσει συγχρόνως ηθική και κοινωνική αυτονομία σεβόμενος τους κανόνες του συνόλου.

Σε κάθε ομάδα, όσο μικρή κι αν είναι, δημιουργούνται από ορισμένα μέλη της προβλήματα, τα οποία οφείλονται σε πολλούς λόγους οικογενειακούς, κοινωνικούς, ακόμα και ψυχολογικούς. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο εκπαιδευτικός, ως ο μάεστρος του εκάστοτε τμήματος, καλείται να «διορθώσει» τις «παραφωνίες», να ενώσει όλα τα μέλη της ομάδας και να αξιοποιήσει με τον πλέον κατάλληλο τρόπο, τις δυνατότητες και τις δεξιότητες του καθενός. Αν όλοι γνωρίζουν καλά τους ρόλους και τις υποχρεώσεις τους, συμπεριφέρονται σύμφωνα με αυτές και μέσω των δημιουργικών διεργασιών τους τις επιβάλλουν στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας ή καλύτερα τις ορίζουν.

Οι περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς, όμως, μπορεί να έχουν επιπλέον σχέση είτε με προβλήματα που είναι μαθησιακής φύσεως είτε συναισθηματικής. Συχνά τα μαθησιακά προέρχονται από τα συναισθηματικά προβλήματα. Γι' αυτό δεν είναι λίγες οι φορές κατά τις οποίες οι μαθητές δεν παρακολουθούν το μάθημα- αφαιρούνται, ασχολούνται με κάτι άλλο- ή όταν λέει κάτι κάποιος συμμαθητής τους δεν προσέχουν, παίρνουν τον λόγο χωρίς να τον έχουν ζητήσει προηγουμένως, δεν ολοκληρώνουν ή δεν ασχολούνται καθόλου με τις εργασίες που τους δίνουν οι εκπαιδευτικοί, ξεχνούν τετράδια και βιβλία στο σπίτι, συνομιλούν με τους συμμαθητές τους, κ. ά. Τότε τι στάση πρέπει να κρατήσει ο εκπαιδευτικός και πώς μπορεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τέτοιες αρνητικές καταστάσεις; Αλλά για να μπορέσει να παρέμβει ουσιαστικά ο εκπαιδευτικός και για να δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε να λυθούν τα ζητήματα, πρέπει να αναζητήσει πρώτα τα αίτια της προβληματικής συμπεριφοράς. Η όποια αντιμετώπιση και θεραπεία θα φέρουν καλά αποτελέσματα, αν στηριχτεί ο εκπαιδευτικός στη γνώση των αιτίων που προκάλεσαν την αναστάτωση και την παρέκκλιση από τους αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς.

Τα σημαντικότερα αίτια της παραβατικής συμπεριφοράς των μαθητών είναι τα ακόλουθα:

1. Οι μαθητές δεν αποκτούν κοινωνική αγωγή- ευθύνη της οικογένειας πρώτα και αργότερα του σχολείου- και είναι ανώριμοι ,με αποτέλεσμα να μην μπορούν να οργανώσουν τους κώδικες συμπεριφοράς και συχνά να συγκρούονται με τους άλλους, οι οποίοι θέτουν **όρια**.
2. Οι διαφορετικοί ρόλοι των εκπαιδευτικών και των μαθητών, οι διαφορετικές ανάγκες, η ωριμότητα των ενηλίκων και η ανωριμότητα των ανηλίκων φέρνουν τις δύο πλευρές σε αντίθετα «στρατόπεδα», καθώς δεν αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο ζητήματα της καθημερινότητας, της ζωής.
3. Η ανασφάλεια που αισθάνονται μερικές φορές τα παιδιά, όταν αυτά δεν έχουν την κατάλληλη στήριξη μέσα στην οικογένεια, τα οδηγεί σε παραβατική συμπεριφορά ή, αυτό που λέμε απλά, σε αταξίες. Δεν διαθέτουν την «διαύγεια», η οποία θα τους συνδράμει να κρατήσουν κοινωνικά αποδεκτή στάση, και έτσι επιδίδονται σε ατυχείς μορφές εκδήλωσης των επιθυμιών και των επιλογών τους.
4. Ενίοτε για να προκληθεί το ενδιαφέρον του άλλου, εν προκειμένω του δασκάλου, λόγω ανασφαλειών και μερικές φορές λόγω ελλείψεως αυτοεκτίμησης, οι μαθητές «προκαλούν» με αντικοινωνική συμπεριφορά. Έτσι, πιστεύουν συνειδητά ή ασυνείδητα ότι θα αφήσουν το στίγμα τους και θα τους προσέξουν οι άλλοι. Φυσικά, η συμπεριφορά αυτή προκαλεί αντίθετα αποτελέσματα, αν και προκαλείται η προσοχή του εκπαιδευτικού, αλλά με αρνητικούς όρους.

Ορισμένες στρατηγικές πρόληψης της παραβατικής συμπεριφοράς.

1. **Οι αμοιβές, οι έπαινοι και η ενθάρρυνση** μπορούν να προλάβουν αρνητικές καταστάσεις. Γι' αυτό δεν πρέπει να αμείβονται μόνο οι επιδόσεις του μαθητή στα γνωστικά αντικείμενα, αλλά επιπλέον να αμείβονται η συμμετοχή του σε δραστηριότητες, η επιμέλειά του, η κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά του. Επιπλέον, ο έπαινος ενισχύει την αυτοπεποίθηση του μαθητή, τον ωθεί να συνεχίσει να εργάζεται και να βελτιώνεται διαρκώς. Οι αμοιβές ενισχύουν όχι μόνο τη μαθησιακή διαδικασία των γνωστικών αντικειμένων, αλλά συμβάλλουν να υιοθετηθούν μορφές συμπεριφοράς που είναι αποδεκτές από την κοινωνία.
2. **Υιοθέτηση ή μίμηση προτύπων:** Ο εκπαιδευτικός οφείλει να δίνει το καλό παράδειγμα και να γίνεται ο ίδιος πρότυπο, καθώς δεν γίνεται να απαιτεί μορφές συμπεριφοράς από τους άλλους, που ο ίδιος παραβιάζει. Επίσης από τον εκπαιδευτικό τονίζονται οι κοινωνικά αποδεκτές μορφές συμπεριφοράς άλλων- συμμαθητών, μελών της κοινότητας, μελών της ομάδας, της κοινωνίας. Η προβολή των προσωπικοτήτων, που ξεχωρίζουν στην κοινωνία για την πολύπλευρη προσφορά και την ηθική συγκρότησή τους, προωθεί και συμβάλλει στη δημιουργία **προτύπων**.

Εξάλλου, η συνεργατική επικοινωνία, οι ομαδικές εργασίες αναπτύσσουν τις κοινωνικές δεξιότητες των ατόμων, καθώς η ανταλλαγή απόψεων, η συνεισφορά και η εκτίμηση, αλλά και αξιολόγηση και αλληλοαξιολόγηση των αποτελεσμάτων της εργασίας του καθενός, εντείνουν τις μεταξύ τους σχέσεις και τις δοκιμάζουν. Σε κάθε περίπτωση είναι καλό να αποφεύγονται απρεπείς χαρακτηρισμοί ή ειρωνείες, ενώ είναι καθήκον του εκπαιδευτικού να εξηγεί τις τυχόν απορίες των μαθητών, να τις επεξηγεί, και να επανέρχεται στα ζητήματα που τέθηκαν για να διαπιστωθεί αν έχουν αφομοιωθεί και εμπεδωθεί. Φράσεις του τύπου, «*εγώ τα είπα, όποιος κατάλαβε, κατάλαβε*», δεν έχουν θέση στο σχολείο. Η ανατροφοδότηση της γνώσης, η συνεχής εξάσκηση βελτιώνουν και αναπτύσσουν τις μαθητικές δεξιότητες και ικανότητες.

Ορισμένες στρατηγικές παρέμβασης σε περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους των μαθητών

Όταν παρατηρείται προβληματική συμπεριφορά εκ μέρους των μαθητών εντός της τάξης, - αλλά και κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων- πρέπει να παρεμβαίνει ο εκπαιδευτικός έμμεσα στην αρχή και, εφόσον δεν υπάρξουν αποτελέσματα, πρέπει να συνεχίσει να παρεμβαίνει με άμεσους τρόπους.

Σύμφωνα με την συγγραφέα Pamela R. Rothstein αξίζει να εφαρμόσει ο εκπαιδευτικός τις **μη λεκτικές παρεμβάσεις, τις σιωπηρές παρεμβάσεις ή νύξεις**, οι οποίες δεν διακόπτουν το μάθημα και δίδεται ταυτοχρόνως στο μαθητή η ευκαιρία να σκεφτεί τη συμπεριφορά του και να την επανεξετάσει. Έτσι, δεν δημιουργούνται συγκρούσεις και αρνητική ατμόσφαιρα στην τάξη.

Από την άλλη, ο εκπαιδευτικός μπορεί συνειδητά να αγνοήσει την παραβατική συμπεριφορά και να συνεχίσει το μάθημά του, ενώ με ένα βλέμμα ή μια κίνηση να

ενημερώσει τον μαθητή ότι είναι γνώστης της αταξίας ή της ανάρμοστης συμπεριφοράς. Στις **λεκτικές παρεμβάσεις** καταφεύγει ο εκπαιδευτικός όταν οι προηγούμενες τακτικές του δεν φέρουν κανένα αποτέλεσμα. Μ' αυτές δεν αναφέρεται στην αρνητική συμπεριφορά των μαθητών, αλλά αντιθέτως επαινεί τις θετικές πλευρές τους, τονίζει τις ευεργετικές επιδράσεις της ομαδικής δράσης και του αλληλοσεβασμού.

Με **διάφορα κίνητρα**, ο εκπαιδευτικός μπορεί να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον του μαθητή και να τον πείσει να συμμετάσχει στη διαδικασία του μαθήματος. Η ανάθεση εργασίας, η πρόκληση του ενδιαφέροντος με ένα ερώτημα, με το να ζητήσει τη γνώμη του μαθητή για κάποιο θέμα που αφορά στο μάθημα είναι μερικές τεχνικές που αναστρέφουν το δυσάρεστο κλίμα, όταν αυτό δημιουργείται από την προβληματική-αντικοινωνική συμπεριφορά ορισμένων μαθητών. Φυσικά μια τέτοια συμπεριφορά δεν πρέπει να εκλαμβάνεται προσωπικά από τον εκπαιδευτικό, ότι γίνεται δηλαδή για να θιχτεί εκείνος.

Παράλληλα ο εκπαιδευτικός σε κάθε περίπτωση συζητά με τους μαθητές θέματα κοινωνικά (ό,τι και στο **κοινωνικό τέταρτο**), αναλύει καταστάσεις συναισθηματικής φύσεως και δίνει παραδείγματα που αφορούν σε αρνητικές και θετικές επιδόσεις με τα αποτελέσματά τους. Δεν παραλείπει μάλιστα να μιλήσει για τα προσωπικά του συναισθήματα, όπως και των υπολοίπων μαθητών, να εκφράσει τις σκέψεις του για την δυσάρεστη κατάσταση, που δημιουργήθηκε.

Για άλλη μία φορά **συζητώνται οι κανόνες, οι όροι του κοινωνικού συμβολαίου και οι συνέπειες** της μη εφαρμογής τους από τα συμβαλλόμενα μέρη. Και εν τέλει, αν δεν είναι αποτελεσματικός και ο παραπάνω τρόπος, ο εκπαιδευτικός καταφεύγει στην επίπληξη και ζητεί από τον μαθητή, όχι με φωνές και άκομψη συμπεριφορά, αλλά με αποφασιστικό τρόπο και σοβαρό ύφος, να επανέλθει στην τάξη και να επανορθώσει. Του συστήνεται να σεβαστεί τους άλλους, τους καθηγητές του, τους συμμαθητές και συνεργάτες του.

Τι γίνεται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο μαθητής προκαλεί φθορές στην τάξη ή συμπεριφέρεται επιθετικά σε συμμαθητές του; Στην πρώτη περίπτωση καλούνται οι μαθητές που τις προκάλεσαν να τις αποκαταστήσουν, ενώ όταν παραβιάζονται οι κανόνες της τάξεως, στερούνται κάποιων προνομίων- δεν βγαίνουν στο διάλειμμα από την τάξη, προσφέρουν βοήθεια στο Γραφείο- μέχρι να υιοθετηθούν αποδεκτές μορφές συμπεριφοράς. Θέματα επιθετικότητας αντιμετωπίζονται από τους **Καθηγητές Συμβούλους** σε συνεργασία με τους μαθητές και τους γονείς. Άλλωστε, η συνεργασία με τους γονείς είναι απαραίτητη, όπως και με τον υπεύθυνο ψυχολόγο, εφ' όσον υπάρχει. Είναι χρήσιμο και απαραίτητο να αναζητηθεί η συνδρομή του Σχολικού Συμβούλου, ο οποίος έχει την παιδαγωγική ευθύνη του σχολείου, αλλά και του Σχολικού Συμβούλου Ειδικής Αγωγής όταν δεν υπάρχει ψυχολόγος στο σχολείο. Η στενή συνεργασία όλων των μερών μόνο θετικά αποτελέσματα μπορεί να φέρει. Εξάλλου, κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί την αποτελεσματικότητα της ρήσης «*η ισχύς εν τη ενώσει*». Συνεργασία, συνεργασία, συνεργασία, λοιπόν.

Τιμωρίες ψυχολογικού και σωματικού τύπου δεν έχουν θέση στο **σύγχρονο σχολείο**.

Από την αρχή του Σχολικού Έτους ορίζονται οι στόχοι και τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, ενώ στο τέλος με την αυτοαξιολόγηση οι ενδιαφερόμενοι παρατηρούν αν οι στόχοι, που τέθηκαν, επετεύχθησαν. Εν τω μεταξύ ελέγχεται τι δεν πήγε καλά, τι δεν έγινε σωστά και οι καρποί είναι περιορισμένοι, ενώ καθώς γίνεται η επαναξιολόγηση των δεδομένων τίθενται καινούριοι στόχοι βάσει της μελέτης και της έρευνας, βάσει των δεδομένων και της φυσιολογίας του εκάστοτε σχολείου.

Η τάξη, ο σεβασμός του ενός προς τον άλλον, ο σεβασμός στους κανόνες της ομάδας, η ενότητα και η πειθαρχία είναι παράγοντες που συνεισφέρουν τα μέγιστα στη λειτουργία του σχολείου στη μαθησιακή(γνωστική), αλλά και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών. Άλλωστε, ένας από τους βασικούς σκοπούς της εκπαίδευσης είναι να δημιουργηθούν υγιείς προσωπικότητες και ολοκληρωμένοι χαρακτήρες.

Βιβλιογραφία

1. Ηλίας Ματσαγγούρας, *Οργάνωση και διεύθυνση της σχολικής τάξης*, Γρηγόρης, Αθήνα 1985, 1998
2. Ηλίας Ματσαγγούρας, *Η Σχολική Τάξη*, Γρηγόρης, Αθήνα 2000
3. Ιωάννης Παρασκευόπουλος, *Εξελικτική Ψυχολογία*, Ιδιωτική Έκδοση, τόμοι 1-4, Αθήνα 1985
4. Ρούντολφ Ντράικωρς, *Διατηρώντας την ισορροπία στην τάξη*, μετάφραση Μπάμπης Γραμμένου, Αν. Κοντοσιάνου, Θυμάρι, Αθήνα 1979
5. Feldman S. Robert, *Εξελικτική Ψυχολογία*, Διά βίου ανάπτυξη, μετάφραση Ζωή Αντωνοπούλου, Gutenberg, Αθήνα 2009
6. Pamela R.Rothstein, *Educational Psychology*, McGraw- Hill, New York 1990
7. Το Πλαίσιο Λειτουργίας του Σχολείου, 1^ο Πειραματικό Γυμνάσιο Αθηνών, 2011-2012
8. Εμμανουήλ Κολιάδης, *Θεωρίες μάθησης και εκπαιδευτική πράξη: Συμπεριφοριστικές θεωρίες*, τόμος Α, 2^η έκδοση, Αθήνα 1996
9. *Συμπεριφορά στο σχολείο: Αξιοποιούμε δυνατότητες, αντιμετωπίζουμε προβλήματα*, επιμέλεια Εμμανουήλ Κολιάδης, ιδιωτική έκδοση 2010